

درس سیزدهم

از ویژگی های جمعیت کره ی زمین چه می دانید؟
(برای مطالعه)

درس چهاردهم

جمعیت در کره ی زمین چگونه پراکنده شده است؟

درس پانزدهم

آیا با زندگی روستایی آشنایی دارید؟

درس شانزدهم

شهرها چگونه به وجود آمدند؟

درس سیزدهم

از ویژگی‌های جمعیت کره‌ی زمین چه می‌دانید؟ (برای مطالعه)

سازمان ملل:

تهران بیست و ششمین شهر پر جمعیت جهان است

سرویس شهری: بر اساس آخرین گزارش آماری مرکز اطلاعات سازمان ملل، تهران در سال ۱۳۸۵ (۲۰۰۷ میلادی) دارای جمعیتی معادل هشت میلیون نفر بوده که با این حساب بیست و ششمین شهر پر جمعیت در جهان محسوب می‌شود.

در هر سه ثانیه، دونفر در جهان متولد می‌شوند

* در هر سه ثانیه، دو نفر در جهان متولد می‌شوند. به این ترتیب، جمعیت جهان در پایان قرن بیستم بالغ بر ۶ میلیارد و ۲۵۰ میلیون نفر خواهد شد. جمعیت جهان از ۲/۵ میلیارد نفر در سال ۱۹۵۰ به ۶/۶ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۷ رسیده است که این روند بیش از دو برابر افزایش را نشان می‌دهد. کارشناسان جمعیتی سازمان ملل پیش‌بینی می‌کنند که جمعیت جهان تا سال ۲۰۲۵ میلادی، یعنی ۳۲ سال دیگر به ۸/۵ میلیارد نفر خواهد رسید.

آیا رشد جمعیت جهان متناسب است؟ جمعیت کره‌ی زمین در سال ۱۳۷۳ هجری شمسی (۱۹۹۴ میلادی)، ۵/۷ میلیارد نفر بوده است. در روز ۲۰ مهر ماه ۱۳۷۸ (۱۹۹۹ میلادی)، جمعیت کره‌ی زمین به ۶ میلیارد نفر رسید. جمعیت جهان در سال ۱۳۸۵ (۲۰۰۷ میلادی) بیش از ۶/۶ میلیارد نفر است و پیش‌بینی می‌شود که در سال ۱۳۸۸ (۲۰۱۰ میلادی) به بیش از ۷ میلیارد نفر برسد. افزایش جمعیت، بیش‌تر مربوط به کشورهای کم‌درآمد و به‌عبارت دیگر، کشورهای در حال توسعه است.

چرا جمعیت کره‌ی زمین افزایش می‌یابد؟ در گذشته، بیماری‌های واگیردار و خطرناکی مانند وبا و طاعون و همچنین عدم رعایت بهداشت و یافته‌های پزشکی اندک، باعث مرگ عده‌ی زیادی از مردم و از جمله کودکان در سال‌های اولیه‌ی زندگی آن‌ها می‌شد. گاهی نیز بر اثر قحطی ناشی از خشک‌سالی یا جنگ، عده‌ی زیادی از جمعیت کره‌ی زمین از بین می‌رفت؛ به‌طوری که گاه روستا یا شهری از جمعیت خالی می‌شد و به ویرانه‌ای تبدیل می‌گردید. امروزه به دلیل پیشرفت‌های چشم‌گیر علوم پزشکی از یک سو و کشف دارو و واکسن بسیاری از بیماری‌های خطرناک و کشنده از سوی دیگر، میزان مرگ و میر انسان‌ها تا حدود زیادی کاهش یافته است. بالا رفتن سطح سواد و آگاهی مردم نیز باعث شده است که آن‌ها بهداشت فردی و عمومی را بیشتر رعایت کنند. هم‌چنین، پیشرفت‌های عظیم انسان در زمینه‌های کشاورزی و صنعت، سبب تولید غذای بیش‌تر و با کیفیت بهتر در کره‌ی زمین شده است؛ بنابراین، در مقایسه با گذشته، امروزه تعداد کم‌تری از مردم بر اثر قحطی و خشک‌سالی

و بیماری از بین می‌روند. همه‌ی این مسائل به افزایش جمعیت در کره‌ی زمین کمک کرده است. اگر انسان از محیط زندگی خود بر روی کره‌ی زمین به‌طور صحیح و عاقلانه بهره‌برداری

شکل ۱ - کره‌ی زمین و مسئله‌ی افزایش جمعیت جهان

کند، برای تغذیه، بهداشت و زندگی این جمعیت عظیم مشکلی پیش نمی‌آید اما اگر بدون آینده‌نگری به تخریب ذخایر و منابع محیط زیست خود بپردازد، در آینده‌ای نه‌چندان دور وضع ناخوشایندی برای همه‌ی ساکنان زمین به‌وجود خواهد آمد. همه‌ی ما مسافران سفینه‌ی زمین هستیم و در قبال آن مسئولیم.

فعالیت ۱-۱۳

– در گروه خود، درباره‌ی علل افزایش جمعیت گفت‌وگو کنید و بگویید که چگونه رعایت بهداشت فردی و عمومی باعث افزایش جمعیت می‌شود.

یکسان نیست. شاید به همین علت است که کشورها به یک‌دیگر نیازمندند. آیا می‌توانید چهار کشور را که منابع معدنی آن‌ها مورد نیاز سایر کشورهاست نام ببرید؟ منابع در همه‌ی نقاط جهان یافت می‌شود اما نوع آن‌ها متفاوت است؛ برای مثال، یک بیابان ممکن است آب کافی نداشته باشد ولی منابع سرشاری را در خود پنهان کرده باشد؛ مانند برخی از بیابان‌های خاورمیانه که منابع نفتی عظیمی را در دل خود جای داده‌اند.

نیاز انسان به این ماده‌ی خام باعث استخراج بی‌رویه‌ی آن شده است؛ به این ترتیب، تا چند دهه‌ی دیگر ممکن است این منبع ارزشمند طبیعی، پایان پذیرد.

منابع تجدیدپذیر و حتی تجدیدنپذیر – مانند منابع غذایی دریایی و انرژی خورشیدی – ممکن است با مصرف بی‌رویه و دخالت‌های غیرمسئولانه‌ی انسان در طبیعت با خطر نابودی روبه‌رو شوند. دانشمندان، رشد بی‌رویه‌ی جمعیت را خطری برای آینده‌ی انسان می‌دانند. به نظر آن‌ها، منابع زمین محدوداند و نسل‌های آینده هم از آن‌ها سهمی دارند؛ پس، انسان امروز نباید این منابع را به‌طور نامناسب مصرف کند. به نظر شما، آیا می‌توانیم از نابودی منابع جلوگیری کنیم؟

آیا انسان از منابع زمین به‌درستی استفاده می‌کند؟ انسان موجودی است که نیازهای متنوعی دارد. برخی از نیازهای او مادی است؛ مانند نیاز به آب، غذا، مسکن و مواد معدنی. پاره‌ای از نیازهای انسان جنبه‌ی معنوی و فرهنگی دارد؛ مانند نیاز به آموزش و تربیت. در این درس، درباره‌ی رابطه‌ی جمعیت و برخی از نیازهای انسان مانند نیاز به آب، جنگل، غذا، مسکن و آموزش و پرورش و لزوم حفظ تعادل بین جمعیت، منابع و امکانات سخن می‌گوییم.

منابع طبیعی چند نوع‌اند؟

منابع طبیعی به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱- منابع تجدیدنپذیر.

۲- منابع تجدیدپذیر.

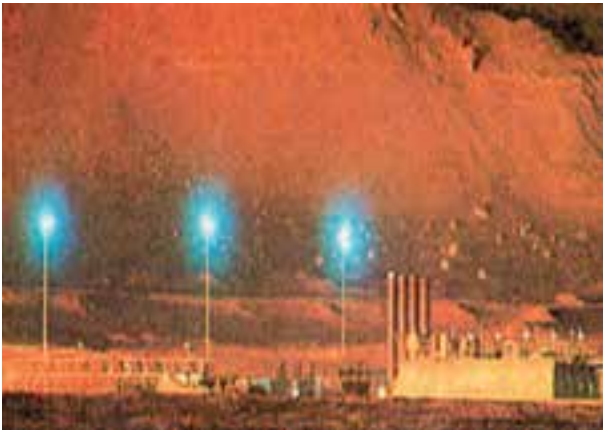
آیا می‌توانید برای هر یک از این منابع طبیعی مثالی بیاورید؟ برخی از منابع در زیر زمین و برخی در روی زمین قرار دارند. منابع تجدیدنپذیر: نفت، گاز، زغال‌سنگ و سنگ آهن از جمله منابع زیرزمینی‌اند که در صنعت و اقتصاد کشورها نقش مهمی دارند ولی پایان‌پذیرند. این منابع به‌طور یک‌نواخت در سطح زمین پراکنده نشده‌اند و دسترسی کشورها به این منابع

برای بهره‌برداری صحیح از منابع، به چه امکاناتی نیاز داریم و چه اصولی را باید رعایت کنیم؟

شکل ۲ - نیروگاه بوشهر

شکل ۳ - نمایی از بالایشگاه بندرعباس هنگام غروب

شکل ۴ - آلوده کردن آب به زیان ماست.

با افزایش جمعیت جهان، فشار بر منابع تجدیدپذیر افزایش یافته است. آب یکی از مهم‌ترین منابع تجدیدپذیر است که مصارف مختلفی دارد. با افزایش جمعیت، نیاز به آب هر روز بیش‌تر می‌شود. از طرف دیگر، منابع آب شیرین در جهان محدودند. نزدیک به $\frac{3}{4}$ از مساحت کره‌ی زمین را آب فرا گرفته است اما به‌علت شور بودن آب اقیانوس‌ها و دریاها از آن‌ها برای کشاورزی و آشامیدن نمی‌توان استفاده کرد. بخشی از آب‌های شیرین دنیا نیز به‌صورت یخ‌های دائمی در مناطق قطبی قرار دارند. بخش دیگری از آن‌ها نیز به‌صورت آب‌های زیرزمینی در سفره‌های آب زیرزمینی ذخیره شده‌اند و از دسترس ما دورند. همین‌طور مقداری از آب قابل استفاده‌ی کره‌ی زمین به‌صورت بخار آب در جو زمین قرار دارد. انسان آب آشامیدنی مورد نیاز خود را از دریاچه‌های آب شیرین و رودها و چشمه‌ها تأمین می‌کند. البته همه‌ی این آب‌ها نیز قابل استفاده نیستند. از طرف دیگر، تولید محصولات کشاورزی برای جمعیت رو به رشد کره‌ی زمین سبب افزایش مصرف آب می‌شود. صنعت در حال پیشرفت نیز به آب زیادی نیاز دارد. خود این دو فعالیت - یعنی کشاورزی و صنعت - گاهی موجب آلودگی آب‌های سالم می‌شوند و بخشی از آن‌ها را غیرقابل استفاده می‌کنند.

یک درخت را قطع کند، چه اتفاقی خواهد افتاد؟ اگر هر نفر در سال یک نهال بکارد، چه تغییری در محیط زیست به وجود می‌آید؟ آیا می‌توانید کوهی زمین را بدون حتی یک درخت تصور کنید؟ آیا می‌دانید ۱۵ اسفند روز درختکاری است؟

آیا بین جمعیت و مواد غذایی ارتباطی وجود دارد؟
بررسی‌های سازمان ملل حاکی از آن است که امروزه نزدیک به ۸۰۰ میلیون نفر دچار گرسنگی یا سوء تغذیه‌اند. علل کمبود غذای انسان‌ها را می‌توان به صورت زیر خلاصه کرد.

۱- همه‌ی خشکی‌های سطح زمین، قابل کشت نیستند. زمین‌های کشاورزی در بین کشورهای جهان به یکسان تقسیم نشده‌اند. از نظر میزان بارش‌های جوی سهم کشورها متفاوت است.

۲- بین جمعیت و تولید غذا در کشورهای مختلف تعادل برقرار نیست.

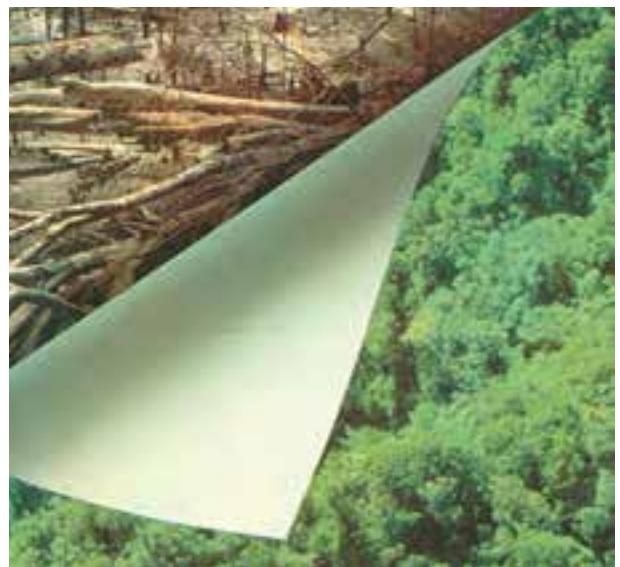
۳- جمعیت روز به روز افزایش می‌یابد؛ درحالی که منابع محدود است.

۴- غارت منابع کشورهای در حال توسعه، توسط قدرت‌های استعمارگر.

با افزایش جمعیت، نیاز به تولید مواد غذایی بیش‌تر می‌شود. دولت‌ها باید ضمن اجرای برنامه‌های کنترل جمعیت، مواد غذایی بیش‌تری را برای جمعیت در حال افزایش خود تهیه کنند.

یکی دیگر از منابع تجدیدپذیر که در زندگی انسان‌ها اهمیت زیادی دارد، **جنگل** است. دانشمندان معتقدند که فضای سبز به منزله‌ی دستگاه تنفس کوهی زمین است؛ چون اکسیژن لازم را برای موجودات زنده تولید می‌کند. به‌علت افزایش جمعیت کوهی زمین، انسان در بسیاری از مناطق، درختان جنگلی را قطع می‌کند تا در زمین ساختمان بسازد یا کشاورزی کند؛ بنابراین، سرعت نابودی جنگل‌ها هر روز بیشتر می‌شود.

شما برای جلوگیری از نابودی جنگل‌ها چه راهی را پیشنهاد می‌کنید؟ اگر هر نفر از جمعیت کوهی زمین در سال

شکل ۵- نابودی جنگل‌ها، نابودی زندگی است.

فعالیت ۳-۱۳

برای تأیید یا ردّ این فرضیه، دلایلی را گردآوری کنید: «تلاش و پشت‌کار مردم در یک کشور، می‌تواند گرسنگی و

سوء تغذیه را از بین ببرد».

ساخته شده از چوب و شاخ و برگ درختان - زندگی می‌کردند. با افزایش جمعیت، رفته‌رفته روستاها شکل گرفتند و سپس، خانه‌های نزدیک به هم، با مواد و مصالح بهتری ساخته شدند. با گذشت زمان و تغییر سلیقه‌ی انسان‌ها و بهبود مصالح ساختمانی، به تدریج مسکن افراد بهتر و بزرگ‌تر شد. با اختراع سیمان و ساخته شدن

مسکن انسان در گذشته و امروز

در گذشته، وضعیت مسکن انسان‌ها با امروز بسیار متفاوت بود. در آن زمان، جمعیت کوهی زمین، کم بود و هر چند نفر یک گروه را تشکیل می‌دادند و در هر جا که آب و غذا برای ادامه‌ی زندگی مهیا بود - مثلاً در غارها یا خانه‌های ابتدایی

شکل ۶ - یک مجتمع مسکونی آپارتمانی

خانه‌هایی با اسکلت فلزی، در شکل مسکن تغییرات مهمی به وجود آمد. در گذشته، به علت فراوانی و ارزان بودن زمین و جمعیت کم، خانه‌ها به صورت افقی گسترده می‌شدند اما، امروزه به علت زیادی جمعیت، کمبود زمین و افزایش قیمت آن در شهرهای بزرگ جهان - مانند تهران - واحدهای مسکونی هم در جهت افقی و هم در جهت عمودی رشد می‌کنند. انسان‌ها که قبلاً در خانه‌های بزرگ به راحتی زندگی می‌کردند، اکنون ناچار به زندگی در واحدهای مسکونی کوچک‌اند که چندان هم راحت نیست. پس به ناگزیر باید بعضی از رفتارهای خود را تغییر دهند.

به نظر شما، چه عاملی سبب بروز این مشکلات شده است؟

شکل ۷ - یک خانه ویلایی بزرگ

فعالیت ۴-۱۳

به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

- ۱- منابع طبیعی به چند دسته تقسیم می‌شوند؟ نام ببرید.
- ۲- وضع آب سالم در کره‌ی زمین چگونه است؟
- ۳- فضای سبز چه نقشی در زندگی انسان‌ها بر روی کره‌ی زمین دارد؟
- ۴- آیا کره‌ی زمین می‌تواند غذای بیش‌تری برای انسان‌ها فراهم آورد؟ از چه راه‌هایی؟
- ۵- تغییر در واحدهای مسکونی را توضیح دهید و مشکلات ناشی از این تغییرات را بنویسید.
- ۶- در مورد یکی از مشکلاتی که در این درس معرفی شده است، داستانی بنویسید.

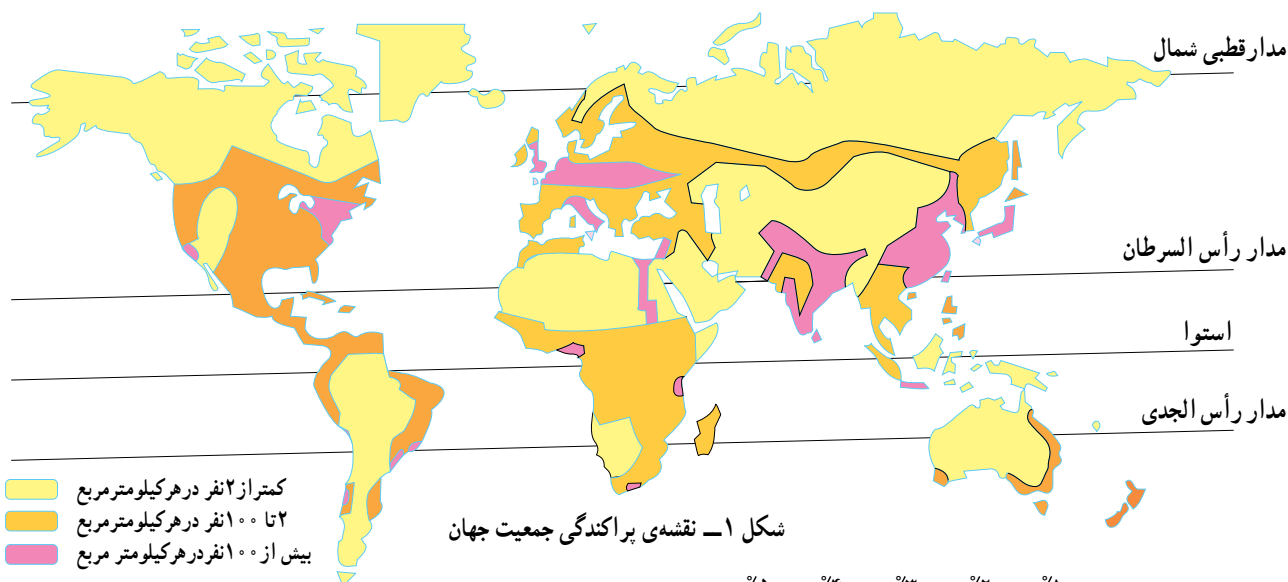
درس چهاردهم

جمعیت در کره‌ی زمین چگونه پراکنده شده است؟

لَقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا

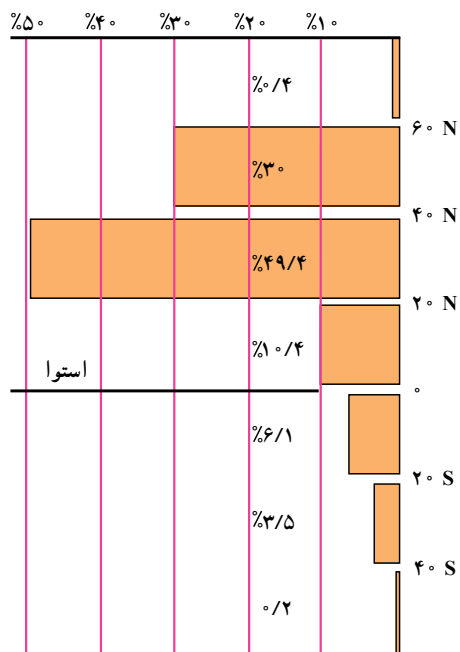
او (خدا) به شماری همه‌ی موجودات کاملاً آگاه است.

سوره‌ی مریم - آیه‌ی ۹۴

در روی نقشه، پراکندگی جمعیت را نگاه کنید و بگویید در کدام نیم کره‌ی زمین، جمعیت بیش‌تری زندگی می‌کند. چرا؟ در درس‌های گذشته، خواندید که در سراسر کره‌ی زمین آب و هوای یکسانی وجود ندارد و انسان هم در هر شرایط آب و هوایی، به راحتی قادر به رفع نیازهای خود نیست؛ از این رو، مناطقی که دمای معتدل و باران کافی دارند، جمعیت بیش‌تری را جذب می‌کنند. به نظر شما، با توجه به نقشه‌ی بالا در کدام مناطق جمعیت کم‌تری زندگی می‌کند؟

نقشه‌ی پراکندگی جمعیت نشان می‌دهد که در نواحی شرق و جنوب شرق آسیا (که آب و هوای موسمی دارد)، اروپا و آمریکای شمال شرقی، جمعیت زیادی سکونت دارد و چین و هند پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان‌اند.

شکل ۲ - پراکندگی جمعیت کره‌ی زمین در عرض‌های مختلف جغرافیایی (به درصد)

- ۱- زندگی در مناطق قطبی و بیابانی را با زندگی در دشت‌ها و جلگه‌ها مقایسه کنید.
- ۲- اگر شما مسئول رسیدگی به وضع جمعیت جهان باشید، مشکلات ناشی از افزایش جمعیت را در کشورهای پرجمعیت چگونه حل می‌کنید؟

پراکندگی جمعیت به عوامل جغرافیایی بستگی دارد:

پراکندگی جمعیت در سطح کره‌ی زمین به عوامل مختلفی بستگی دارد. برخی از این عوامل، از قبیل سرزمین‌های هموار مانند جلگه‌ها و دشت‌ها، آب و هوای معتدل، خاک غنی و آب کافی، وجود معادن با ارزش زیرزمینی مانند نفت و بنادر سبب جذب جمعیت و عواملی مانند کوه‌های بلند، آب و هوای سرد قطبی یا بسیار گرم، خاک نامساعد، کمبود آب، کمبود منابع معدنی و دوری از سواحل سبب دفع جمعیت می‌شوند. شرح این عوامل در جدول زیر آمده است. آن را با دقت بخوانید.

عامل جغرافیایی	عامل جذب جمعیت	عامل دفع جمعیت
۱- ارتفاع	در نواحی هموار مانند جلگه‌ها و دشت‌ها و نیز در کنار دره‌ها که جریان آب وجود دارد، جمعیت بیش‌تری زندگی می‌کنند.	هرقدر ارتفاع منطقه‌ای بیش‌تر باشد، به‌علت ناهمواری زمین و کاهش دما جمعیت کم‌تری جذب آن منطقه می‌شوند.
۲- آب و هوا	در هر منطقه، هرقدر آب و هوا معتدل‌تر باشد، جمعیت بیش‌تری به آن‌جا جذب می‌شوند؛ مانند نواحی اطراف دریای مدیترانه و قسمت‌های شرقی و جنوب شرقی آسیا.	آب و هوای سرد قطبی و آب و هوای بسیار گرم منطقه‌ی استوایی، جمعیت زیادی را به خود جلب نمی‌کند.
۳- آب و خاک	سرزمین‌هایی که خاک غنی و آب کافی دارند، به‌زودی جمعیت زیادی را به خود جلب می‌کنند. بیش‌تر تمدن‌های بزرگ و قدیمی در چنین مناطقی شکل گرفته‌اند؛ مانند تمدن مصر در کنار نیل و تمدن عیلام در کنار کارون.	مناطق‌ی که در آن‌ها رودهای دائمی وجود ندارد یا خاک آن‌ها فقیر است، نمی‌توانند جمعیت زیادی را در خود نگه دارند.

عامل دفع جمعیت	عامل جذب جمعیت	عامل جغرافیایی
<p>در صورتی که منابع معدنی سبب جذب جمعیت به منطقه‌ای شده باشد، با تمام شدن این منابع، به زودی جمعیت ساکن آن منطقه نیز پراکنده خواهند شد.</p> 	<p>معمولاً کشف منابع با ارزش زیرزمینی مانند نفت و معادن زغال‌سنگ، آهن، مس و ... سبب رونق یک مکان و جذب جمعیت به آن می‌شود.</p> 	<p>۴- منابع معدنی</p>
<p>دور بودن از سواحل، قرار نداشتن در مسیر راه‌های تجاری و دسترسی نداشتن به مناطق دیگر، مانع جذب جمعیت به یک منطقه می‌شود.</p> 	<p>بنادر، محل ارتباط خشکی‌ها و آب‌ها به یک‌دیگرند و اقوام مختلف را نیز به هم مرتبط می‌سازند. هم‌چنین، نقاطی که در مسیر راه‌های ارتباطی بازرگانی - مانند جاده‌ی ابریشم قرار دارند - جمعیت را به خود جذب می‌کنند.</p> 	<p>۵- سواحل و گذرگاه‌ها</p>

فعالیت ۲-۱۴

دو عامل ارتفاع و خاک در چه مواقعی سبب جذب یا دفع جمعیت می‌شود؟ توضیح دهید.

مهاجرت چیست؟

دلایل طبیعی است؛ مثلاً کم شدن آب، نامطلوب شدن شرایط آب و هوا، فقیر شدن خاک یا بلایای طبیعی مانند سیل، زلزله و دلیل بعضی از مهاجرت‌ها اقتصادی است؛ مانند کاهش درآمد خانواده، بی‌کاری، تعطیل شدن معادن و کارخانه‌ها و گاهی دلایل سیاسی سبب جابه‌جایی جمعیت می‌شوند؛ مانند اختلافات مرزی و جنگ. البته مسائل اجتماعی و فرهنگی نیز ممکن است سبب مهاجرت انسان شوند.

در بعضی مناطق، عامل جذب جمعیت پس از مدتی از بین می‌رود و عامل دفع جمعیت در آن محل افزایش می‌یابد؛ در نتیجه، جمعیت از آن محل به جای دیگری می‌رود؛ به این جابه‌جایی جمعیت «مهاجرت» می‌گویند.

چرا انسان مهاجرت می‌کند؟ انسان به دلایل زیادی ممکن است از جایی به جای دیگر مهاجرت کند. بعضی از این دلایل،

شکل ۳ - مهاجرت اجباری انسان‌ها - فلسطین

انواع مهاجرت‌ها کدام‌اند؟

مهاجران دائمی قصد بازگشت به محلّ اولیه‌ی زندگی خود را ندارند اما مهاجران موقتی، مانند **کارگران فصلی** یا عشایر کوچ‌رو قصد بازگشت دارند.

ب - مهاجرت ممکن است **اجباری** یا **اختیاری** باشد؛ اغلب مهاجران با میل و تصمیم خود جابه‌جا می‌شوند اما گاهی درگیری‌های سیاسی موجب مهاجرت اجباری می‌شوند؛ مانند

مهاجرت را از جنبه‌های مختلفی می‌توان دسته‌بندی کرد؛ الف - مهاجرت ممکن است **داخلی** یا **خارجی** باشد؛ برای مثال، عبور از مرزهای بین‌المللی، **مهاجرت خارجی** و جابه‌جایی در داخل یک کشور، **مهاجرت داخلی** است. ب - مهاجرت ممکن است **دائمی** یا **موقتی** باشد؛

شکل ۴ - عشایر در حال کوچ

زیادی را طی می‌کند؛ این نوع جابه‌جایی را مهاجرت روزانه می‌نامند. در کنار اغلب شهرهای بزرگ جهان، شهرک‌ها و شهرهای کوچک‌تری وجود دارد که محل زندگی افرادی است که در شهرهای بزرگ به کار مشغول‌اند. این افراد، روزانه دو بار برای رفتن به محل کار خود و بازگشتن به منزل جابه‌جا می‌شوند.

مهاجرت اجباری فلسطینی‌ها از سرزمین‌های اشغالی به کشورهای دیگر یا مهاجرت ساکنان بوسنی و هرزگوین در خلال جنگ با صرب‌ها.

ت- مهاجرت ممکن است روزانه باشد؛ شرایط زندگی انسان امروز به نوعی تغییر کرده است که او به‌ناچار برای انجام‌دادن فعالیت‌ها و کارهای روزانه‌ی خود، گاهی مسافت

فعالیت ۳-۱۴

در جدول زیر، هریک از انواع مهاجرت را در یک سطر تعریف کنید.

تعریف	انواع مهاجرت
	داخلی
	خارجی
	دائمی
	موقت (فصلی)
	اجباری
	روزانه

- ۱- در صورت امکان، پرسش‌نامه‌ی ساده‌ای تهیه کنید. از همسایگان خود در مورد محل زندگی اولیه‌ی آنان پرسید و علت و چگونگی جابه‌جایی آن‌ها را جویا شوید.
- ۲- در محل زندگی خود، با کسی که مهاجرت روزانه انجام می‌دهد، در مورد مشکلاتش صحبت کنید و حاصل گفت‌وگو را به کلاس گزارش دهید.
- ۳- در مورد گروهی از مهاجران، مقاله‌ای تهیه کنید و بنویسید مهاجرت آن‌ها از چه نوعی بوده است.